

vertrauten Kreis in verhältnismässig wenigen Exemplaren im Monate October 1857, in Wien erschien, *Von einem Ungarn*, London, 1859), Bach-rendszert bíráló hangvételében a kortársak egyértelműen felismerték Széchenyit.

Igen fontos az 1858. november 6-án kelt levél, amelyet az MTA igazgatótanácsának fogalmazott, és amelyben alapítóként tiltakozásának adott hangot a bécsi kormány által újonnan fogalmazott akadémiai alapszabály ellen, mivel a tudományok magyar nyelven történő művelése csorbult volna. A merész fogalmazástól („Hogy kormányunk mostani rendszere a magyar nemzetiség igényeivel és érdekeivel szemközt áll, azt a legvakabb is észreveheti. Nemzetiségünk nekünk magyaroknak pedig becsesb, mint a föld bármily kincse, sőt életünk.”) az intézmény vezetői megrettentek, s nem olvasták föl nyilvánosan a levél szövegét. Ez az a levél, amely Albrecht főherceg szerint alkalmas volt arra, hogy „a kormány megvetésére és gyűlöletére izgasson” s ezért váltotta ki az osztrák hatóságok részéről azt az állásfoglalást, miszerint, ha Széchenyi valóban tébolyodott, akkor politikai állásfoglalásait meg kell szüntetni; ha viszont egészséges, akkor az államhatalomnak nincs oka rá, hogy kímélje (OPLATKA András, *Széchenyi István*, Bp., Osiris, 2005, 429–430).

S végül a kötet utolsó, drámai hangvételű levele, az 1860. március 4-én kelt Thierry rendőrminiszternek szóló, amelynek előzménye az 1860. március 3-án történt házkutatás Széchenyi döblingi lakosztályában, valamint a fontosabb, vele kapcsolatban álló személyeknél, s számos kézirat és megvádolására alkalmas bizonyíték lefoglalása. Lojális alattvalóként, ám büszke arisztokrata főúrnaként, akinek minden körülmények közt a becsület és az adott szó a legfontosabb, tiltakozik az eljárás ellen, méltányosságot kér a bárótól, és hűségét hangsúlyozza a dinasztiahoz, a császár személyéhez és Magyarországhoz. A levelet a rendőrminiszter először válasza sem méltatta, Széchenyi személyes meghívásának nem tett eleget, azonban kis idő múlva, március 17-én a következő fenyegető üzenetet juttatta el a döblingi remetének: „Az Ön által évekkal ezelőtt választott menedékhely már régen megszűnt annak lenni”

(uo. 443.) – amely közvetlen vagy közvetett módon a végső elhatározásra vezette a grófit.

„Egy rendkívüli élet levelekben” – áll a kötet hátoldalán. Valóban, ennél rendkívülőbb élet a 19. században aligha képzelhető el, ahol a rendkívüliség az élet külső körülményeit és a főhős belső világát egyaránt jellemzi. A szerkesztők körültekintő válogatása eredményeként a rendelkezésünkre álló levelek esszenciáját sikerült bemutatni. Ezek ma a legtanulságosabb szövegekként, s messzemenő aktualitással olvashatók és olvasandók magán- és közembereknek egyaránt, s kitűnő kézikönyvként forgathatják történészek, kutatók, tanárok, diákok és az érdeklődő magyar olvasók.

DEÁK ÉSZTER

„Neue Bienen fremder Literaturen”, *Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*, hrsg. Gertraud Marinelli-König und Philipp Hofeneder, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2016 (Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, Bd. 8), 299 p.

A kötet a 2014 novemberében Bécsben, a Cseh Köztársaság követségének épületében „Der literarische Transfer zwischen den slawischen Kulturen und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)” címen rendezett konferencia előadásait teszi közzé nyomtatott formában.

Az irodalmak közti átadás/átvétel, hatás/közvetítés jelenségét a méh-metaforában megfogalmazó felvilágosult Friedrich Justin Bertuch (1747–1822) weimari kiadó és mecénás nyomán a jelen kötet a vizsgáldóást a szláv nyelvű és a német nyelvű irodalmak közti kapcsolatra terjeszti ki, és folytatja (ld. a korábbi kötetről: RÓZSA Mária, *„Die Bienen fremder Literaturen”, Der literarische Transfer zwischen Großbritannien, Frankreich und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1850)*, hrsg. Norbert Bachleitner, Murray G. Hall, Wiesbaden, Harrassowitz, 2012, 327 p. [Buchforschung, Beiträge zum Buchwesen in Österreich, 7], könyvism. = *Magyar Könyv-*

szemle, 130[2014], 3, 388–393). Az egyre inkább nemzeti öntudatukra ébredő, önálló nemzetté váló egyes szláv irodalmakból fordított szépirodalom közkedvelt olvasmánya volt a kor németül értő közönségének. Különösen a soknemzetiségű, soknyelvű Habsburg Birodalomban segített hozzá a német fordításokon keresztül megvalósuló transzfer folyamata a nem német nyelvű, „idegen” kultúrák megismeréséhez, emancipációjához, a nemzetek érdekeinek kifejezésre juttatásához. Kiemelten igaz ez az olyan „kis” nyelvek, mint a magyar esetében, így például említésre érdemes, hogy az orosz irodalomból készülő első magyar fordítások még az 1850-es vagy 1860-as években is zömmel német vagy francia közvetítő fordítások alapján készültek (ld. ehhez: *Orosz írók magyar szemmel* II, Szemelvények a műfordítás történetéből, szerk. D. Zöldhelyi Zsuzsa, Budapest, Tankönyvkiadó, 1985, 15).

Két általános, elméleti írás után a kötetben először a cseh, majd a délszláv, ezután a szlovák és a lengyel témák köré csoportosított tanulmányok blokkja követi egymást, melyek közül az egyik mindig átvezet a következő csoportba.

Michael Rössner hangsúlyozza, hogy a fordítás a nyelvi átültetésen kívül a kultúra átadását, az idegen kultúra tudatos elsajátítását is jelenti, kezdve a humanistáktól (a toledói fordító-iskola) egészen az 1820-as évekig, mikor Madame de Staël felszólította az olasz írókat, hogy fordítsák a német romantikusokat, azért, hogy megismerhessék az esztétika legújabb irányait, fejlődését. Különösen igaz a kultúra átadása olyan esetekben, mikor közvetítő fordításon keresztül jutnak el az irodalmi művek az olvasóhoz. A szerző erre az orosz irodalomnak a francia vagy spanyol olvasóhoz való eljutására hoz fel több példát.

Csáky Móric elméleti írásában a német nyelvben a történelem során lejárattott, rossz konnotációkkal terhelt Mitteleuropa szó helyett a Zentraleuropa szóval, illetve ennek francia, angol és olasz megfelelőjével kívánja a vizsgálandó területet meghatározni. Közép-Európa határai (ha egyáltalán vannak is ilyenek) vitatottak, illetve elmosódtak. A részletesen bemutatott források alapján leszögezi, hogy a tárgyalt ré-

gió határait sokáig azonosnak kezelték a Habsburg Birodaloméival, de a terület semmiképpen sem tekinthető egységnek, és alapos érveléssel bizonyítja, hogy többközpontú politikai és gazdasági cselekvési territórium, melyet sokszínűség, sokféleség, eltérés, széttartás (például a nyelvek tekintetében), ugyanakkor sok téren egyezés, hasonlóság (például viselkedési normák, szokások, valamint a városépítéssel) jellemez.

Dalibor Dobiáš két epikus és lírai költeményeket tartalmazó állítólagos ócseh nyelvemléket, a königinhofi (Dvůr Králové nad Labem) és a grünbergi (Zelená hora) kéziratot (Rukopis královédvorský a zelenohorský) mutat be, amelyeket Václav Hanka (1791–1861), cseh régész és nyelvészeti író fedezett fel 1817-ben, illetve 1818-ban, majd követi német nyelvű recepciójukat az első német fordításoktól 1848-ig, ezen kívül részletesen ábrázolja a 19. század folyamán a hitelességük körül kibontakozott tudományos vitát.

Václav Petrbok Karl Agnel Schneider, azaz Karel Sudimir Šnajdr (Königgrätz/Hradec Králové, 1766 – Smidar, 1835) két nyelvű szentimentális és Sturm und Drang-költő német és cseh nyelvű költészetével foglalkozik, és megállapítja, hogy német nyelven írott verseinek saját maga által készített cseh fordításai a cseh népdal hatását mutatják, rendkívül kifejezőek, jelen van bennük a komikum és az erotika, de verstanilag nem olyan bonyolultak, mint a német nyelvűek (hiszen cseh nyelvű hexameter és szonett nem volt).

Steffen Höhne írásának témája a prágai esszé kezdete az 1800-as évek elején. Az esszé műfajának meghatározása, majd a speciális történeti-mitologikus szerepet betöltő hazafias morvaországi esszé sajátosságainak felvázolása után a Prágában igen aktív időszakát töltő romantikus Clemens von Brentano korának kríziseire reflektáló, esszéisztikus írásait analizálja (Brentano a Libussa-motívumot és Prága alapításának történetét is feldolgozta szépirodalmi alkotásokban), melyekkel olyan általános érvényű megállapításokra jut, amelyek értelmében a mesés, mitologikus múlt a költői feldolgozáson túl a jelenre és a jövőre is érvényes perspektí-

vát nyújthat. Goethe és Karl August Varnhagen von Ense közösen írt recenziójában a morvaországi német–cseh együttélést és közös irodalmi múltat már Goethe világirodalom-konceptiója szerves részeként dolgozza fel.

Peter Drewns tanulmányában Josef Wenzig (1807–1876), a cseh nyelv legismertebb 19. századi népszerűsítőjének munkásságát követi végig, számba veszi az általa készített (többségében lírafordításokat tartalmazó köteteket) és áttekinti azok sajtóvisszhangját. Wenzig alapvető célkitűzése az volt, hogy elismertesse a cseh nyelv egyenrangúságát a morvaországi német nyelvvel. Kiadványainak sajtóbeli értékelése nem volt egyértelműen pozitív, már ha egyáltalán tartalmi ismertetésüknél többre is futotta, mert Wenzig neoklasszicista és szentimentális irodalmi elképzelései már saját korában sem minősültek korszerűnek, mivel a romantikáról nem vett tudomást, emellett konzervatív, Habsburg-párti nézeteket vallott, így a liberális német irodalomkritika nem értékelte közvetítő, műfordító és ismertető tevékenységét előremutatónak.

Alena Jakubcová a 18–19. században divatos virág-metaforát a címükben viselő költői szemelvények, antológiák (Blumenlese) szerepét vizsgálja a cseh irodalom német nyelven való megismertetésében, és rámutat ezek kultúráközvetítő feladatára. Ebben a kontextusban emeli ki Wenzig munkásságát (ő az összekötő személy az előző tanulmánnyal), aki gyűjteményes fordítás köteteivel, de főleg hozzájuk fűzött előszavaival egyrészt felhívta a német nyelvű olvasóközönség figyelmét a cseh irodalom létezésére, másrészt fordítás antológiáival megismerhetővé is tette azt. Más kérdés, hogy fordításai meglehetősen szabadok voltak, amit a németek úgysem tudtak ellenőrizni nyelvismeret hiányában, fordításainak nagy száma mindenesetre elismerést váltott ki, Goethe jóindulatú dicsérő szavai pedig sokáig garanciát jelentettek a nyelvek és a kultúrák közti közvetítői tevékenysége értékelésekor.

Zuzanna Urváková az Ignaz Leopold Kober (1825–1866) prágai kiadó és könyvkereskedő, majd halála után felesége által 1846-tól 1871-ig megjelentetett, „Bibliothek deutscher

Originalromane der beliebtesten Schriftsteller” című sorozatot mutatja be, amely a kiadó más, a cseh irodalmat népszerűsítő könyvsorozatai mellett a színvonalas német nyelvű próza megismertetését vállalta fel, s azon túl, hogy közkedvelt, olvasmányos irodalmat kínált, anyagiilag is sikeres, jól eladható volt.

Václav Hanka bécsi tartózkodása (1813–1814) fiatal joghallgatóként döntő jelentőségű volt, mert ekkor ismerkedett meg Bartholomäus (Jernej) Kopitarral (1780–1844) és a Schlegel fivérekkel, és így került közel a német romantika népdalgyűjtő és feldolgozó törekvésehez. Az új inspirációk járultak hozzá, hogy 1817-ben lefordította cseh nyelvre Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) szerb népdalgyűjteményét. Dalibor Tureček Hanka a klasszicizmus és a romantika határmezsgyéjén elhelyezkedő fordításainak a kialakulóban lévő cseh nemzeti irodalom fejlődésében betöltött szerepét vizsgálja.

Karadžić szerb népdalgyűjteményének a Talvj álnéven publikáló Therese Albertine Luise von Jakob-Robinson (1797–1870) az 1825 után több kiadást is megért, és Goethe által is pozitívan fogadott német fordításán keresztül kapcsolódik szervesen az előzőhöz Renate Hansen-Kokorus tanulmánya. Írásában a gyűjtemény részét képező, a szerb nemzeti mítosz egyik legfőbb alkotóeleméhez, a rigómezei csatához kapcsolódó hősi énekekben ábrázolt nőalakok bemutatásán keresztül vizsgálja a különböző női szereptípusokat a patriarchális szerb társadalmon belül.

Wladimir Fischer-Nebmaier Bécsnek a szerb irodalom fejlődésében betöltött szerepét mutatja be, melynek technikai elősegítője az volt, hogy Joseph Kurzböck (1736–1792) nyomdájának volt cirill betűkészlete, melyet aztán 1795-ben Novakovics Istvánon (Stefan Novaković, 18. sz. közepe – 1815 k.) keresztül a budai Egyetemi Nyomda vett meg, megszerezve egyben a privilégiumot a cirill betűs szerb, román, rutén és héber betűs könyvek kiadására (ld. ehhez: FÜLÖP Géza, *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban, 1772–1848*, Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 2010, 134), valamint Kopitar

a Bécsi Udvari Könyvtárban volt cenzor, és ily módon áttekintéssel bírt az új irodalmi termés tekintetében, emellett kapcsolatot tudott teremteni a szerzők között.

Wolfgang Eismann Matija Antun Relković (1732–1798), az egyik legismertebb 18. századi horvát író és műfordító munkásságát mutatja be, és értékeli. Relković saját irodalmi tevékenysége elég szerény, de egyetlen, sok kiadást és fordítást megélt elbeszélő költeményén kívül ABC-, nyelvtankönyv-, és mesefordításával, valamint juhtenyésztési szakkönyvek átültetésével sokat tett a felvilágosult gondolatok terjesztése érdekében nemcsak saját hazája, hanem az egész Monarchia számára.

Az első szlovén nyelvből készült fordítások almanachokban, antológiákban láttak szétszórta napvilágot – írja Erwin Köstler. Döntő szerepet játszott ebben a folyamatban a prágai *Ost und West* (1842–1848) című folyóirat, melynek felvállalt célja a szláv irodalmak német nyelven való megismertetése volt. Sokat tettek a szlovén népköltészet német nyelvű népszerűsítése ügyében Johann Gabriel Seidl (1804–1875) és Johann Nepomuk Vogl (1802–1866) osztrák költők, valamint a szlovéniai születésű Anastasius Grün (Graf Anton Auersperg, 1806–1876), aki 1850-ben kiadta szlovén népdalokat tartalmazó fordításkötetét (*Volkslieder aus Krain*, Leipzig, Weidmann'sche Buchhandlung, 1850). A 19. századi szlovén költészet csúcspontját France Prešerenrel (1800–1849) érte el.

Peter Deutschmann írásában a méh-metaphorát felhasználva mutat be több kiadványt egyrészt a méhészet, a mezőgazdaság területéről, illetve hozzájuk kapcsol a Gérard Genette-i terminológia szerinti parasztovegeket (amelyek az adott szöveget eljuttatják a kommunikációban részt vevőkhöz), s az arisztotelési felfogásig visszanyúlva vizsgálja azok tágabb értelmezését a társadalmi közösségek képzésében, amelyek mind hozzájárultak a szlovák nemzeti tudat és a szlovák írásbeliség kialakulásához az 1770 és 1850 közötti években.

A szlovák nemzeti öntudat kialakulásának sajátos formáját képviseli a Kiss Szemán Róbert tanulmányában vizsgált Ján Kollár (Moscóc/Mošovce, Sl. 1793 – Bécs, 1852) *Sláwy*

dcera [Szlávia leánya] több kiadást és fordítást megélt emblematikus, szonettekéből álló, cseh nyelven írt (szlovák irodalmi nyelv ugyanis ekkor még nem létezett) költeménye, mely minden valamilyen formában a szlávok ellen vétő, a szláv pokolban való kinszenvedésének, büntetésének naturalisztikus bemutatását ábrázolta. Ennek a más nemzetekkel szembeni ellenséges, sőt gyűlölettel teli nemzeti emblematizmusnak a célja a modern kori nemzetek ideológiai, történeti, nyelvi és kulturális önmeghatározása volt. A szlávok ellen elkövetett „bűnök” statisztikájában az elkövetők közt a költői mű énekeiben legnagyobb számban a németek, majd utánuk a magyarok szerepelnek, beleértve konkrét személyek, főleg tudósok munkásságát, de az elkövetett „bűnök” fajtáit is lehet statisztikailag számszerűsíteni.

Tatiana Ivantyšinová és Miriam Viršínská gróf Adam Junosza Rościszewski (1774–1844) szlavjanofil lengyel mecénás, bibliográfus, író és műgyűjtő kapcsolatait, valamint fennmaradt levelezését mutatja be más szláv tudósokkal, írókkal, de kiemelten Ján Kollárhoz fűződő baráti viszonyát, mely közös publikálási terveken kívül főleg könyvek küldésén és levelezésen keresztül valósult meg. Viszonyuk azért is kiemelendő, mert Kollár pesti és bécsi évei alatt a szláv nemzetek közti kulturális hálózat összekötőjeként, szervezőjeként, a kulturális transzfer csomópontjaként is funkcionált. Rościszewski lembergi lakhelyén keresztül orosz tudósok felé is nyitott volt, bár a cirill betűk megszüntetésével kapcsolatos ötlete nem talált náluk támogatókra. A lengyel írók közül Adam Mickiewicz (1798–1855) az egyetlen, akinek az 1848-at megelőző időben sikerült német nyelvterületen is ismertté válnia, bizonyos kritikával szemlélte Kollár tevékenységét.

Philipp Hofeneder írásának középpontjában Waclaw Aleksander Maciejowski (1792–1883) lengyel jogtörténésznek, a varsói egyetem professzorának először 1832–1835-ben megjelent szláv jogtörténeti munkája áll, melyet aztán az 1830 és 1863 közti levert lengyel felkelések után pánszláv szellemben átdolgozott (kibővítvé megjelent hat kötetben 1856 és 1865 között), és ezt az átdolgozott verziót fordították le

idegen nyelvekre is. Maciejowski – mivel működését a cári rendszer finanszírozta – később más munkáiban is orosz érdekeknek vetette alá magát, és szlavofil nézeteket képviselt.

Marlis Lami közleményének témája Andrzej Towiański (1799–1878) párizsi emigrációban élő és Mickiewiczssel is barátságot ápoló romantikus vallásfilozófus és Krisztus-követő először 1841-ben franciául megjelent „Biesiada” [Ebéd] című traktátumának fordítás- és kiadástörténete 1882-ig. Ebben az évben adták ki ugyanis tanítványai Torinóban postumus három kötetben a katolikus egyházon kívüli messianisztikus szektának minősíthető mozgalom fejének összegyűjtött írásait és levelezését. Lami végezetül közli a 44 pontból álló írás szövegét német fordításban.

A kötetben szereplő tanulmányok a Habsburg Birodalom különböző szláv nyelveinek egymás közti, illetve egyes szláv nyelvek és a német nyelv közti kulturális transzferének néhány példáját mutatják be. Mivel ez a korszak a modern értelemben vett nemzetek kialakulásának, öntudatra ébredésének ideje, az írások számos esetben máig is érzékeny pontokat érinthetnek. Kiemelendő, hogy Ján Kollár tevékenysége több tanulmány visszatérő témája, három évtizedes pesti működésének idején (a Deák téri evangélikus templom lelkésze volt) a többnyelvű magyar főváros nemcsak a magyar nemzeti mozgalom helyszíne lett, hanem itt alapították meg a szerbek hazafias kulturális egyletüket, a Matica srpskát 1826-ban, amelyről említés történik Fischer-Nebmaier írásában. A tanulmánykötet szerzői gárdája is soknemzetiségű. A szerzők szakterületük kiváló ismerői, oktatói; választott kutatási témájukat tudományos alapossággal mutatják be, s így módon a könyvtörténeti sorozat újabb értékes, színvonalas, jól szerkesztett kötetét tarthatjuk a kezünkben.

RÓZSA MÁRIA

Die Beziehungen Herzog Albrechts in Preußen zu Ungarn, Böhmen und Schlesien (1525–1528), Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten, Bearbeitet von Christian Gahlbeck, Berlin,

Duncker & Humblot, 2017 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Quellen, Bd. 73), 774 p.

Ha a késő középkori vagy kora újkori, nagyszámú hungarikát őrző, közép-európai, ám Kárpát-medencén kívüli intézményeket kívánjuk számba venni, először minden bizonnyal és okkal Ausztria, azon belül is a bécsi *Österreichisches Staatsarchiv*, illetve a varsói *Archiwum Głównie Akt Dawnych* jut eszünkbe. Ki gondolna adott témában olyan, a magyar kutatás számára kevésbé ismert és kutatott gyűjteményre, mint a Berlinben található *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz*? Pedig Christian Gahlbeck, a mondott levéltár tudományos kutatójának 2017 őszen megjelent kötetét kézbe véve kétség sem fér hozzá, hogy a berlini archívum a magyar érdeklődők számára is jócskán tartogat meglepetést.

Az intézmény maga sokféle-fajta iratképzőt egyesít magában, legyen szó a brandenburgi választófejedelemség iratanyagáról, a Hohenzollernek házi levéltáráról éppúgy, mint például a második világháború utolsó időszakában a szovjet csapatok elől menekülő kelet-poroszsországi német lakosság tízezreivel együtt a Balti-tengeren át hajóval nyugatra menekített königsbergi állami levéltárról (*Staatsarchiv Königsberg*). De nemcsak az áttelepülés, hanem „természetesen” a háborús pusztítás, majd az ország felosztása éppúgy sújtotta a porosz múlt forrásainak őrzőit, mint az országot és annak lakosait. Az iratanyag egy része, így többek között a königsbergi állami levéltár anyaga a Német Demokratikus Köztársaság központi levéltárába (Deutsches Zentralarchiv, majd Zentrales Staatsarchiv der DDR) jutott, a jelen kiadvány alapját képező források 1990 óta találhatóak jelenlegi őrzőhelyükön, a *Geheimes Staatsarchiv*ban.

Az egykori königsbergi iratanyagban az 1525. esztendő jelenti a válaszhatárt (kötetünk kezdő dátumát is ez adja). Mindez azzal magyarázható, hogy ebben az évben szekularizálták a német lovagrend vagyont az utolsó nagymester, a Hohenzollern családból származó Albert vezetésével, aki egyúttal megalapí-